

KÖZTES-EURÓPA

2021/2. szám

XIII. évf./2. szám

No. 30

KÖZTES-EURÓPA
Társadalomtudományi folyóirat

A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

2021/2. szám

XIII. évf./2. szám No. 30

Főszerkesztő:

Dr. habil Bali Lóránt – Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Prof. Dr. Gulyás László – Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására

Dr. habil. Domonkos Endre – Budapesti Gazdasági Egyetem

Dr. PhD. Győri Ferenc – Szegedi Tudományegyetem

Dr. habil. Kókai Sándor – Nyíregyházi Egyetem

Dr. habil. Tefner Zoltán – Budapesti Corvinus Egyetem

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására (EKEK)
6727 Szeged Löwy Sándor utca 37.

Felelős kiadó személy:

Prof. Dr. Gulyás László, mint az EKEK elnöke
e-mail: laszlo.gulyas65@gmail.com

ISSN 2064-437X (print)

ISSN 2676-8909 (e-verzió) letölthető a vikek.eu honlapról

BALI LÓRÁNT*

A MAGYAR NEMZETISÉGPOLITIKA ÉS AZ URBANIZÁCIÓ
ÖSSZEFÜGGÉSEI AZ ÁLLAMSZOCIALISTA IDŐSZAK MÁSODIK
FELÉBEN, AZ ENYHÜLÉS IDŐSZAKÁBAN¹

*THE RELATIONSHIPS BETWEEN HUNGARIAN NATIONAL POLICY AND
URBANIZATION IN THE SECOND HALF OF THE STATE SOCIALIST
PERIOD, THE PERIOD OF REDUCTION²*

ABSTRACT

The aim of the study is to present the peculiarities and relations of the state socialist Hungarian settlement network development policy with the nationality policy affecting the Croatian (South Slavic) population in Hungary. The author assumes that he cannot find direct connection points, but indirectly seeks to outline the connections. The settlement policy of the seventies and eighties was no longer completely excluded from the development of small villages and border areas. Nevertheless, they benefited from a limited proportion of public investment. The assimilation rate of the local south slavic population was high, which could clearly be explained by the unfavorable socio-economic environment.

Keywords: south slavs, border, urbanization, socio-economic development, assimilation

Kulcsszavak: délszlávok, határ mente, urbanizáció, társadalmi-gazdasági fejlődés, asszimiláció

1. BEVEZETÉS

A másodi világháborút követő rövid demokratikus időszak után a szovjet nemzetiségi politikát követte a magyar pártvezetés. A nemzetiségek iránti érzékenység jelentősen függött a világpolitikai folyamatoktól, az ad-hoc jellegű nagyhatalmi egyességektől. A második világhéget követő időszak első és talán a legnagyobb vesztes nemzetisége a hazai németiség volt, akik a legtöbbet szenvedtek a kitelepítések során. Illetve ehhez szorosan kapcsolódóan a csehszlovák – magyar lakosságcsere egyezmény értelmében hazánkba telepített felvidéki magyarok. Hasonló sors jutott a Bukovinából érkező, többéves keresztútjukat járó székelyeknek is.

Az újjáépítés és a kommunista hatalomátvétel folyamatának a kezdeti időszakában kedvezően indultak a jugoszláv – magyar kapcsolatok. A hazai sajtóban Tito, mint pozitív személy, sikeres partizánvezérként, követendő példaként szerepelt. A magyarországi horvátság, szerbség és szlovénség mindennapi életét nem érintette különösebben a „nagy politika”. Sőt pozitív jövőt vetített előre az államközi kapcsolatok fejlődése. 1946. december 23-án kereskedelmi és áruforgalmi egyezmény aláírására került sor, majd 1947 decemberében Josip Broz Tito Magyarországra látogatott és egy 20 évre szóló barátsági és együttműködési szerződést is

¹ A hazai nemzetiségi politikát elsősorban a horvát, szerb és szlovén, ahogy a korszakban hívták délszláv nemzetiség szempontjából vizsgálom kiemelten.

² A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

aláírtak, amelyet az 1948. évi IV. törvényként cikkelyeztek be folyó év januárjában, pár hónappal a szovjet – jugoszláv, majd az azt követő magyar - jugoszláv kapcsolatok elmérgesedése előtt. Tito balkáni konföderációs törekvése volt az utolsó csepp volt a pohárban, amely a külön utas jugoszláv politika teljes elutasítását váltotta ki Sztálinból, aki Josip Broz meggyőzésére, ha szükséges megsemmisítésére törekedett. A végső kiközösítést a Kominform 1948. június 21-én Bukarestben meghozott határozata jelentette. A magyar kormány 1949. június 18-án azzal adott nyomatékot a déli szomszédja elítélésének, hogy felmondta az öt évre szóló gazdasági megállapodásokat. A végső szembenállásunk mindennapi politikába való megjelenése szeptembertől a Rajk-pertől vált érezhetővé. Az 1950-es évtől mindennaposá vált a feszültség a határon és annak szűkebben vett térségében, ennek hatására létrehozták a határsáv intézményét. Hat megye 15 járása 300 ezer lakossal került ebbe az övezetbe, ahol a hatóságok durvábban hajtották végre a „kuláktalanítást”, a kitelepítéseket és nagyobb figyelmet szántak a határ menti délszláv lakosság ellenőrzésére, mindennapjainak a megkeserítésére. Az enyhülés Sztálin halála után indult meg, 1953. szeptember 9-én magyar kezdeményezésre helyreállították a jugoszláv – magyar diplomáciai kapcsolatokat, kormányközi vegyes bizottság kezdte meg a működését, mindennaposá vált az kommunikáció a határvédelmi szervek között. A szovjet fél enyhülési politikáját követve 1956. március 8-án a Minisztertanács döntése értelmében megszüntették a határsávot, megkezdtek a műszaki zár felszámolását. 1956. október 10-én szinte a teljes párt- és politikai vezetés részt vett Belgrádban a két ország baráti kapcsolatainak az újraszentesítésén³.

2. AZ ÁLLAMSZOCIALISTA URBANIZÁCIÓS POLITIKA

Az 1949. évi XX. törvény, a Magyar Népköztársaság Alkotmányának folyó év augusztus 20-án való kihirdetésével Magyarországon új társadalmi – gazdasági rend jött létre, ahol „megvalósult a munkásság és a dolgozó parasztság szoros szövetsége a munkásosztály vezetésével”⁴. E paragrafusnak több szempontból is jelentősége van a vizsgált téma szempontjából. A határ menti délszláv népesség a kollektivizálásig és az államosításig többségében pár holddal rendelkező agrárproletár volt, akiket az előbb említett folyamatok teljesen ellehetetlenítettek. A gazdasági környezet és a bevezetésben említett geopolitikai viszonyrendszer megváltozása erőteljesen kihatottak a mindennapok életkörülményeire. Ezt még tovább nehezítette, bár kijelenthető, hogy nem direkt módon, az új rendszer településhálózat-fejlesztés politikája.

Az államszocialista iparosítás a fennálló tökehiány következtében a mezőgazdaságból szivattyúzta át az általa szükségesnek vélt fejlesztésekhez a tőkét az iparba. Ez a mezőgazdaság időleges ellehetetlenítését és a mindennapok velejárójaként például a padlás lesöpréseket eredményezte. Ez különösen érintette az aprófalvas vasi, dél – zalai, dél – somogyi, dél – baranyai délszlávok által lakta településeket. A 603/31/1950-es Népgazdasági Tanács rendelete három osztályba sorolta a településeket, ahol a harmadik kategóriába kerülő 1300 település a nem fejlesztendő alcsoportjába került. Bár az elképzelés nem emelkedett törvényerőre, ennek ellenére a vizsgált időszakban folyamatos befolyást gyakorolt a magyar településpolitika szemléletére. Ettől fogva a falu az államszocialista településfejlesztés folyamatos vesztese⁵

³ Hajdú Zoltán (2008): A magyar – jugoszláv kapcsolatok a hidegháború első szakaszában (1948– 1955). In: (szerk.) Horváth István – Kiss Jenő: A baranyai államhatár a XX. században. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Budapest. 69–79. old

⁴ Magyar Népköztársaság Alkotmánya I. fejezet 3.§

⁵ Rechnitzer János (1998): Területi stratégiák. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs. 348 old., továbbá Hajdú Zoltán (1989): Az első „szocialista” településhálózat – fejlesztési koncepció formálódása Magyarországon (1949–

A fejlesztéspolitikai célokat vizsgáló Területrendezési Intézetet (TERINT) 1951-ben megszüntették, és a gyorsan változó belpolitikai folyamatok hatására 1958-ig komoly komplex az egész országra vonatkozó területi tervezés nem történt. 1963-ban készült el az Országos Településhálózat-fejlesztési Tanulmányterv, amely nem a klasszikus területfejlesztés keretei között, hanem a korszak ideológiájának megfelelően erős ágazati meghatározottságnak megfelelően képzelte el a gazdaságfejlesztés prioritásait. Ezekben az víziókban a térségre vonatkozó komolyabb, stratégiai elképzeléseket nem találunk. 1971-ben született meg a (1007/1971. (III. 6.) Kormány határozat az Országos Településhálózat – fejlesztési Konceptió (OTK) végrehajtásáról. Ennek a témát érintő főbb elemei a következők voltak:

- az aprófalvas térségekben faluközpontok kijelölésével koncentrálni kívánta a szolgáltatásokkal való ellátottságot.
- 140 nagyközség kiemelésével, körzetközpontokat kívánt létrehozni, amelyekhez 1000 alsó fokú faluközpont fejlesztéséhez rendelt még forrásokat, ezek a települések estek egybe a későbbiekben a közös községi tanácsok székhelyeivel. Ezek lettek a körzetesítések nyertesei

1985-ben módosították a koncepciót, ennek azonban már az 1989-ig terjedő időszakra kevés hatása volt. Azonban egyértelműen kijelenthető, hogy a városodást és városiasodást érintő településhálózat-fejlesztés politika elképzelései érvényre jutottak. 1950-ben a városi lakosság aránya 36% volt, amely 1988-ra 58%-ra nőtt. Összesen 125 városi rangú település volt az országban⁶.

3. AZ URBANIZÁCIÓS FOLYAMATOK HATÁSA A HATÁR MENTÉN

A horvát – magyar határ mente urbanizációs jellemzőit vizsgálva az államszocialista időszakban a mostanitól jelentősen eltérő képet kapunk.⁷ A hetvenes évek elején a tágabban vett határ térségben, értem ezalatt a határtól légvonalban ötven kilométernél közelebb lévő településeket, csak hét várost találunk: Zalaegerszeg Nagykanizsa, Kaposvár, Szigetvár⁸, Pécs, Mohács, Baja. Ezek közül csak Nagykanizsa és Mohács bírt ténylegesen határ menti jelleggel. Ez a határátkelő helyek relatív közelségével magyarázható, illetve azzal, hogy mind két település a horvát-magyar etnikai kontakt zónában található. Emellett Mohácson jelentős az őshonos horvátság (sokacok), míg Nagykanizsa a „káj” horvát falvakból elvándorló népesség egyik közeli központja volt.

A fentiekben említett megromlott jugoszláv – magyar viszonyrendszer 1956-ot követő lassú helyreállása után is a magyar településhálózat-fejlesztés politika kevés figyelmet és energiát szentelt a határtérség településeinek fejlesztésére. Ez megnyilvánult a várossá nyilvánítások alacsony számában is, 1970-ig csak Szigetvár kap városi rangot. A szűken vett tizenöt kilométeres határsávban 1970-ig csak egy városi jogállású település, Mohács található.

1971-ben lett város Nagyatád, 1977-ben Siklós, 1979-ben Barcs és Lenti, 1989-ben Letenye és Curgó. Az említett negyvenezer főnél nagyobb települések közül csak kettő érintett a magyar

1951). Tér és Társadalom, 1. sz. 6–96. old., illetve Navracsics Tibor (1997): Regionalizáció, regionalizmus és integráció I. Comitatus, december, 58-62. old.

⁶ Kocsis Károly – Schweitzer Ferenc (2011): Magyarország Térképekben. Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet. Budapest, 248 old.

⁷ Zalaegerszeg, Kaposvár, Pécs megyeszékhelyek, negyvenezer főnél nagyobb lakossággal bírnak, Nagykanizsa lakossága is meghaladja a negyvenezer főt. Szigetvár, Mohács és Baja ennél jelentősen kisebb lélekszámmal rendelkeznek 1970-ben.

⁸ Szigetvár 1966-ban nyeri el a városi rangot, a többi hat település már a második világháború előtt.

– délszláv, illetve magyar – jugoszláv határ mentiség viszonyrendszerében, Nagykanizsa és Pécs. Utóbbi a hazai horvátság egyik oktatási és kulturális központja volt már akkor is, előbbi szintén rendelkezett jelentős horvát nemzetiségű lakossággal. Emellett mindkét város jelentős gép-, vegy-, és bányaiparral is bírt, tehát a szűkebben vett térségben csak két kvázi elsőrangú központ volt található^{9, 10}.

A közvetlen határ menti térségben harminc közös községi tanács volt, ez ténylegesen kilencvenkilenc falut jelentett 1980-ban¹¹. A települések többsége aprófalú, közülük tizenöt horvát nemzetiségű lakossággal is rendelkezett^{12, 13}. Kapcsolataik a szomszédos horvát területekkel elenyészőek. Ez nem csak a fent említett barátságatlan, majd a hatvanas évektől barátságosabb „langyos” politikai légkörrel magyarázható, hanem a rossz útviszonyokkal és a ritka határátlépési lehetőségekkel. Tornyiszentmiklós, Letenye, Berzence, Barcs, Drávaszabolcs, Udvar közúton, míg Murakeresztúr, Gyékényes és Magyarbóly vasúton tette lehetővé a határ menti kapcsolatok intenzifikációját¹⁴.

A stratégia állami beruházások elkerülték a térséget, a Mohácsra tervezett atomerőmű Pakson épült meg. Ipari beruházásra csak a nyersanyag lelőhelyek ott léte esetén került sor: Bázakerettye (kőolaj bányászat), Pécs (feketeköszén bányászat), Beremend (cementgyártás)¹⁵. Emellett még Nagykanizsa, Zalaegerszeg rendelkezett említésre méltó gépiparral. Zalában még Lenti emlhető ki élelmiszeriparával és garnizon város mivoltával. Somogyban Kaposvár, mint felsőfokú regionális központ emelkedik ki gépgyártásával, könnyű-, élelmiszeriparával, valamint Nagyatád, mint egy könnyű- és élelmiszeriparral foglalkozó garnizonváros. Emellett Csurgó és Barcs jelentős még, mint alsó fokú központok, amelyek a környező falvak lakosait látták el szolgáltatásokkal, esetenként a mezőgazdasághoz kapcsolódó könnyű- és élelmiszeripar tevékenységek színhelyei. Hasonló volt a helyzet Mohács, Szigetvár és Sellye esetében is¹⁶.

⁹ Gaál Antal (1986): Zala megye közigazgatási beosztása és a tanácsok tisztségviselői 1950–1985. Zalai gyűjtemény 22. Zalaegerszeg. Zala Megyei Levéltár. 150. old.

¹⁰ Somogyi Néplap, 1984. január (40. évfolyam, 1-25. szám) 1984-01-03 / 1. szám

¹¹ *Murakeresztúr* (kkt. – közös községi tanács) Fityeház; *Letenye* (járási jogú nagyközség)- Kistolmács, -Zajk; *Bázakerettye* (kkt.)-Lasztonya, -Lispezsentadorján, -Kiscsehi, -Maróc; *Becsehely* (kkt.)-Petrivente, -Valkonya, -Rigyác; *Szemenyecörnye* (Muraszemenye és Csörnyeföld 1969-es egyesülésével), -Kerkaszentkirály, -Murarátka, -Szentmargitfalva; *Tótszerdahely* (kkt.), -Tótszentmárton, -Molnári, -Semjénháza; *Lenti* (járási jogú nagyközség); Lovászi (kkt.), -Szécsisziget, -Kerkateskánd, -Tormafölde, -Tornyiszentmiklós, -Dobri; *Páka* (kkt.), -Ortaháza, -Kányavár, -Pördefölde, *Rédics* (kkt.), -Bödeháza, -Belsőárd, -Külsőárd, -Gáborjánháza, -Szijártóháza, -Zalaszombatfa, -Lendvadedes, -Gosztola, -Resznek, -Lendvajakabfa; *Csurgó* (járási jogú nagyközség); *Berzence* (kkt.), -Somogyudvarhely; Iharosberény (kkt.), -Iharos, -Inke, -Pogányszentpéter; *Zákány* (kkt.), Gyékényes, -Örtilos, -Porrog, -Porrogszentkirály, -Porrogszentpál, -Somogybükkösd; *Babócsa* (kkt.), -Bolhó, -Komlósd, -Péterhida, -Rinyaújnép, -Somogyaracs; *Darány* (kkt.), -Drávagárdony, -Drávatamási, -Istávnai, -Kastélyosdombó; *Lakócsa* (kkt.), -Potony, -Szentborbás, -Tótújfalú; *Vízvár* (kkt.), -Bélavár, -Heresznye; *Felsőszentmárton*; -*Drávafok*, -Bogdása, -Drávakeresztúr, -Markóc, -Révfalu; *Sellye*, -Drávaiványi, -Drávasztára, -Kákics, -Marócsa, -Monosokor, -Okorág, -Sósvertike; *Vejti*, -Hirics, -Piskó; *Zaláta*, -Kemse; *Kémes*, -Cún, -Dráwapiski, -Szaporca, -Tésenfá; *Drávaszabolcs*, -Drávacsehi, -Dráwapalkonya, -Gordisa, -Matty; *Egyházasharaszti*, -Alsószentmárton, -Kistapolca, -Old, -Siklósnagyfalú; *Beremend*, -Kásád; *Magyarbóly*, -Illocska, -Kislippó, -Lapáncsa; *Kölked*; *Majs*, -Udvar.

¹² Urosevics Daniló (1969): A magyarországi délszlávok története. Hazafias Népfrent Országos Tanácsa, Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége. Hn. 144. old.

¹³ Felsőszentmárton, Beremend, Drávakeresztúr, Drávasztára, Illocska, Lakócsa, Potony, Szentborbás, Tóthújfalú, Zákány, Molnári, Petrivente, Semjénháza, Tótszentmárton, Tótszerdahely. Fityeház, Murakeresztúr, Bajcsa a Nagykanizsai járás részei.

¹⁴ Radó Sándor (1967): Magyarország Nemzeti Atlasza. Kartográfiai Vállalat. Budapest. 112. old.

¹⁵ Bernát Tivadár – Bora Gyula – Kalász Lajos – Kollarik Amália – Matheika Március (1986): Magyarország gazdaságföldrajz. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 347. old.

¹⁶ Kulcsár Vilmos – Lackó László (1975): Magyarország megyéi és városai. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 655. old.

A termelőszövetkezetek körzetesítésének befejezésével a közös községi tanácsok székhelyei voltak több esetben a tsz-ek központjai is. A vizsgált térségben a hetvenes, nyolcvanas években az úgynevezett mellékküzemágak is jelentős mennyiségű munkahelyet biztosítottak. Illetve jelentős volt a háztáji gazdálkodás, bogyósok termesztése, sertés tartás, nyúltenyésztés és a „csirkézés”.

Ahogy már a fentiekben említettem az 1971-es OTK irányelvei érvényesültek a magyar településhálózat-fejlesztés politikában a községek szintjén is. A nyolcvanas években a vizsgált horvát-magyar határszakaszon, beleértve a hármastartókat is kilencvenkilenc település volt érintett, ebből harminc volt közös községi tanács székhelye. Azaz a fejlesztési források ezen település típusnak a szintjéig jutottak csak el. Ezek a falvak voltak azok, amelyek rendelkeztek vegyesbolttal, presszóval, mozival, körzeti orvossal, óvodával, általános iskolával (nemzetiségi oktatással), saját tanácsi hivattal. Azaz a térség tizenhét horvátok lakta településéből csak hat volt alsófokú közigazgatási központ. Ha azonban a tényleges nemzetiségi aspektusokra szorítjuk a leválogatást, akkor csak Murakeresztúr, Tótszerdahely, Lakócsa, Felsőszentmárton esetében esett egybe nemzetiségi központ jelző a közigazgatási alközpont jellemzővel. Tehát a hazai, amúgy a többségében községekben élő horvátság, csak négy határ menti nagyközségben rendelkezett száz százalékos komfort érzettel a településen elérhető szolgáltatásokat és infrastruktúrát illetően. Összességében tehát a fent említett négy nagyközség és Mohács, Pécs, Nagykanizsa városok voltak azok a települések, ahol az államszocialista Magyarországon megfelelő urbanizációs/infrastrukturális szinten tudott a hazai horvátság boldogulni. A városokban érvényesülő asszimilációs nyomásnak ellenállni e helyzetben nehezen tudott.

4. ÖSSZEGZÉS

Összességében megállapítható, hogy a magyar nemzetiség politika csak indirekt módon befolyásolta az urbanizációs folyamatokat a jugoszláv-magyar határ hazai oldalán. A felvázolt, kedvezőtlen városiasodási és városodási trendek elsősorban a határ menti helyzettel magyarázhatók, illetve az aktuálpolitikai folyamatokkal. Mindezek mellett egyértelműen kijelenthető, hogy a szűkebben vett tizenöt kilométeres határsávon belül fekvő települések városi vagy községi jogállásuktól függetlenül a rendszerváltoztatás előtti államszocialista fejlesztés politika vesztesei voltak.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

BERNÁT Tivadar – BORA Gyula – KALÁSZ Lajos – KOLLARIK Amália – MATHEIKA Március (1986): Magyarország gazdaságföldrajz. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.

GAÁL Antal (1986): Zala megye közigazgatási beosztása és a tanácsok tisztségviselői 1950 – 1985. Zalai gyűjtemény 22. Zalaegerszeg. Zala Megyei Levéltár.

HAJDÚ Zoltán (1985): Körzetesítési tendenciák Dél-Dunántúl falusi településhálózatában a felszabadulás óta. In: Földrajzi Értesítő, (34. évf.) 6. sz., 209-233. old.

HAJDÚ Zoltán (1989): Az első „szocialista” településhálózat – fejlesztési koncepció formálódása Magyarországon (1949 – 1951). Tér és Társadalom, 1. sz. 6–96. old.

HAJDÚ Zoltán (2008): A magyar – jugoszláv kapcsolatok a hidegháború első szakaszában (1948 – 1955). In: (szerk.) Horváth István – Kiss Jenő: A baranyai államhatár a XX. században. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Budapest. 69–79. old.

HAJDÚ Zoltán (2021): Az állami beavatkozások szerepe a centrum-periféria viszonyrendszer formálásában Baranya megyében az államszocialista korszakban (1949-1990). In: Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XVIII. évf. I. szám. 15–26. old.

KOCSIS Károly – SCHWEITZER Ferenc (2011): Magyarország Térképekben. Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet. Budapest.

KULCSÁR Vilmos – Lackó László (1975): Magyarország megyéi és városai. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

NAVRACSICS Tibor (1997): Regionalizáció, regionalizmus és integráció I. Comitatus, december, 58–62. old.

NAVRACSICS Tibor (1998): Regionalizáció, regionalizmus és integráció I. Comitatus, január, 49–55. old

RADÓ Sándor (1967): Magyarország Nemzeti Atlasza. Kartográfiai Vállalat. Budapest.

RECHNITZER János (1998): Területi stratégiák. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs.

UROSEVICS Daniló (1969): A magyarországi délszlávok története. Hazafias Népfront Országos Tanácsa, Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége. Hn.

SOMOGYI NÉPLAP, 1984. január (40. évfolyam, 1-25. szám) 1984-01-03 / 1. szám
1949. évi XX. törvény - A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG ALKOTMÁNYA Hatály: közlönyállapot (1949.VIII.20.)

SOLYMOSI JÓZSEF*

HORVÁT HADIFOGLYOK MAGYARORSZÁGON 1848–49-BEN

CROATIAN PRISONERS OF WAR IN HUNGARY IN 1848-49

ABSTRACT

On 11 September 1848, the Ban crossed the Drava with the bulk of his troops, estimated at 50,000, about 30,000. The Hungarian forces opposing him numbered 17,500 soldiers. After several days of retreat, the Hungarian army engaged the Croatian army at Pákozd and stopped it. After the battle, Jellačić called for a three-day truce. During this time he left the battlefield and headed west towards Vienna. This left behind his flank, led by Major Generals Karl Roth and Nikolaus Philippović. Seeing their hopeless situation, they decided to surrender. In the course of the siege of Ozera, more than 7,000 men and 12 guns were taken prisoner by the Hungarians on 7 October. During the first week of October 1848, partly as a result of bloody clashes and partly as a result of a surrender forced without a fight, more than 10,000 Croatian prisoners fell into the hands of the Hungarian authorities.

Keywords: autumn 1848, Yelasic's attack, Croatian prisoners of war

Kulcsszavak: 1848 ősze, Jelasics támadása, horvát hadifoglyok

1. BEVEZETÉS

A hadifogolykérdés a szabadságharc történetének egyik igen érdekes, de kevésbé kutatott fejezete. A hadifoglyokkal való bánásmód, és annak változásai 1848–1849-ben azért is érdeklődésre tarthat számot, mert e háború folyamán több reguláris hadsereg, de irreguláris csapatok, népfelkelők, sőt nemzetőrök is az összecsapások részesei voltak. A fogságba esés módja, az önmagukat megadókkal való bánásmód mikéntje igen széles skálán mozoghatott és nagy változatosságot mutatott mind térben, mind pedig időben. Ráadásul a 19. századi hadifogság még merőben más volt, mint a 20. században. Bár a legénységi állományúak fogsági körülményei nem voltak túl kellemesek, egy tiszt vagy tábornok akár ki is járhatott a fogságának idejére kijelölt tartózkodási helyéről és becsületszóra ígérhetett visszatérést. Ez természetesen azért nem mindenkinek adatott meg.¹

Szűkebb témánkra térve elmondható, hogy nagyon szerencsés helyzetben vagyunk, mert a magyarországi 1848-as horvát hadifoglyok sorsáról a nemrég elhunyt neves történész, Urbán Aladár jóvoltából, igen sok információval rendelkezünk. Urbán feldolgozta a témában keletkezett levéltári anyagot és komoly tanulmányt írt róla. Előadásunkban alapvetően erre a szövegre támaszkodtunk. Ezért külön, oldalanként nem hivatkozunk.²

* főlevéltáros, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Budapest, solymosi.jozsef@mail.militaria.hu

¹ A szabadságharc idején ejtett hadifoglyokkal kapcsolatban összefoglalóan lásd Gyalókay Jenő (1931): A világháború előtti korszakok. In. Baja Benedek, Lukinich Imre, Pilch Jenő, Zilahy Lajos szerk. (1931): Hadifogoly magyarok története. Athenaeum Kiadó. Budapest. I. k. 22–39. old., illetve Hermann Róbert A szabadságharc hadtörténete 1848–1849. Korona Kiadó. Budapest. 88–90. old.

² Urbán Aladár (2020) Hadifoglyok Magyarországon 1848 utolsó negyedévében. In. A törvényesített forradalomtól az önvédelmi háborúig. Válogatás Urbán Aladár írásaiból. Line Design Kiadó. Budapest. 199–227. old.

1848 őszére a bécsi udvar a magyar törvényes forradalom vívmányainak visszavételét határozta el, melyhez a fegyverek igénybevétele mellett döntött. Ehhez Josip Jellačić horvát bánt, cs. kir. altábornagyot és horvát csapatait használták fel.

A bán 1848. szeptember 11-én mintegy 50000 főre tehető csapatai zömével, mintegy 30000 fővel átkelt a Dráván. A vele szembenálló magyar erők 17500 katonát számláltak.³ Több napi hátrálás után a honvédsereg Pákozdnál csatát vállalt, és megállította a horvát sereget. Az ütközetet követően Jellačić háromnapos fegyverszünetet kért. Ez alatt elhagyta a csatateret és nyugati irányba, Bécs felé indult. Ezzel magára hagyta oldalvédjét, melyet Karl Roth és Nikolaus Philippović vezérőrnagyok vezettek. Látva reménytelen helyzetüket, úgy döntöttek, megadják magukat. Az ozorai fegyverletétel során több mint 7000 fő és 12 löveg esett magyar fogságba október 7-én. 1848 októberének első hetében részben véres összeütközések, részben harc nélkül kikényszerített fegyverletétel következtében több mint 10.000 horvát fogoly került a magyar hatóságok kezére.

2. FEHÉRVÁRI FOGLYOK

A pákozdi kudarc után Jellačić visszavonult Székesfehérvárra, majd feladva az elképzelését, hogy megkísérelje a továbbvonulást Buda felé, október 1-én megindította csapatait Győr irányába. Fehérvárott 1140–1200 főnyi helyőrséget hagyott, részben az ott felhalmozott készletek és a hadikórház védelmére, részben, hogy az bevárja Roth tábornok Szlavóniából indult hadoszlopát.

Október 3-án a felkelt nép 1154 horvátot és 7 tisztet lefegyverzett. Ezeket Budára szállították és a város körüli sáncolási munkákban vettek részt. Az elkészült kimutatás szerint a bródi 7. határőrezrednek az Újépületben őrzött 13-18. századából származó foglyok között volt 4 kapitány, 2 főhadnagy, 5 alhadnagy, 1 orvos, 6 őrmester, 27 tizedes, 42 altizedes, 11 dobos, 11 tisztiszolga, 1096 közlegény, összesen 1205 fő.

3. NAGYKANIZSA

Október 3-án a népfelkelés lefegyverezte a helyőrséget, melynek egy része megadta magát, más része elmenekült. 10 fogságba esett tisztről és 200 körüli fogolyról szólnak a jelentések. A horvát foglyokat Zalaegerszegről tovább szállították Szombathelyre, a tisztek közül 9 főt Rohoncon helyeztek el. A legénységi állományúak közül 55 főt 1848. november végén – miután letették az esküt, hogy nem harcolnak Magyarország ellen – hazaengedtek Horvátországba.

4. BÁRÁNDPUSZTA

Jellačić hadműveleti tervében fontos szerep jutott volna annak a Dráván szeptember 21-én átkelve Szlavóniából Roth vezérőrnagy parancsnoksága alatt közeledő 9000 főnyi hadoszlopnak, amely a Pécs-Dombóvár útvonalon haladt. Ez október 4-én ért Székesfehérvár előterébe, amelynek horvát helyőrségét a felkelt nép az előző napon lefegyverezte. A tábornok számára világossá vált, hogy a fősereggel nem tud egyesülni. Ezért elhatározta, hogy visszatér Szlavóniába ugyanazon az útvonalon, amelyen előnyomult. Elhatározását megerősítette, hogy október 4-én Görgei Tácnál huzárjaival rajtaütött a hadoszlop immár visszavonuló elővédjén, amely másnap reggel 1500 emberével Bárándpusztánál ellenállás nélkül megadta magát.

³ Herman Róbert szerk. (2008): 1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó. Debrecen. (2008) 158–159. old.

5. OZORA

Perczel Mórt október 5-én Tácon, a főhadiszálláson felkereste Philippović vezérőrnagy, Roth tábornok megbízottja, hogy a Szlavóniába történő visszavonulás feltételeiről tárgyaljon. Perczel azonban feltétel nélküli megadást követelt, amire Philippović nem volt felkészülve, s arra megbízása értelmében nem is lehetett. A sikertelen tárgyalás után a horvátok az esti órákban megindultak dél felé, de Kálóz helysége mellett egy felszedett híd állta útjukat, a lakosság bátor fellépése, lövöldözése miatt visszahúzódtak. A horvát erők csak október 6-án reggel vonultak be Kálózra, s folytatták útjukat Dég irányába, – hátuk mögött Perczel és Görgei Artúr komoly erőt képviselő alakulataival. Roth hadosztályát Ozora előtt a Sió-csatorna felszedett hídja állította meg, valamint az, hogy a túlsó oldalon ott állott Tolna megye nemzetőrsége. Reménytelen helyzetét látva Roth tábornok október 7-én reggel a fegyverletétel mellett döntött. Perczel Mórnak az eseményről küldött jelentése így szólt: „két generális Roth és Filippovich, 3 stabális⁴ és mintegy 50 tiszt; továbbá 12 ágyú a töltés szekerekkel, 5 zászló, végre 7500 közkatonára és altisztra a mai napon elfoglaltatott és fogollyá tétetett.”⁵

A két tábornoktól elvették a kardot, a tisztek megtarthatták azt. A tiszteket a Zrínyi csapat egy századának kíséretében Pestre rendelte. A 7500 közkatonát – hacsak az országgyűlés másként nem rendelkezik – azért, hogy tartásuk az államnak költséget ne jelentsen, „de azért is, hogy illy bánásmód által ők nemzetünk nagy lelküségéről meggyőződhetve leköteleztessenek, már holnap szoros őrizet alatt Slavóniába visszakísértetem.”⁶

Az országgyűlés október 8-i ülésén Pázmándy Dénes elnök szájából elhangzott: „A 7500 főből álló elfogott sereg azt nyilatkoztatván, hogy a hadjárásra kényszerítve volt, Perczel Mór a tiszteket kivéven – ezen elfogottakat megeskettette, hogy Magyarország ellenében harcolni soha sem fognak, hazájokba visszaindította.”⁷

A hazaküldött foglyok megesketésével kapcsolatban tudjuk, hogy a horvát katonai hatóságok az általuk letett esküt tiszteletben tartották. Jellačić arra utasította Franz Dahlen altábornagyot, hogy a hazabocsátott alakulatok egy részét küldjék Laibachba, két zászlóalj tartanak vissza Szlavóniában; hiszen, ha a magyarok benyomulnának Szlavóniába, akkor a magyarok lennének a támadók, s erre a konvenció nem terjed ki

A Székesfehérvárnál elfogott, valamint Bárádon a fegyvert letevő horvátokat a fővárosba szállították. Az Ozoránál magukat megadó tiszteket Budán helyezték őrizet alá, a legénységet és az altiszteket Pécsre kísérték, s nagyrészüket az eskü után elengedték. A visszatartani szándékolt létszámról és a Kossuth által rendelt diszlokációjáról nincsenek ismereteink. Láttuk, Nagykanizsáról Komáromba kerültek foglyok, s a töredékes adatok szerint később is kerültek foglyok ebbe a fontos erődbe. A Pest-Budát tehermentesítő fogolyszállítmányok legénységéből és altisztekből álltak. A budai várban őrzött tisztek elszállítására csak közvetlenül az ellenség közeledését megelőzően került sor.

A főváros tehermentesítése érdekében elszállított foglyok részben Egerbe, de többségükben a Tiszántúlra kerültek. Ez utóbbiak közül egy nagyobb csoportot a Tisza-szabályozás munkálatainál hasznosították. 1848. november–decemberben mintegy 800 főt Egerben, majd Gyöngyösön őriztek. 1848. október közepén 1250 főt szállítottak Tiszadobra a Tisza-szabályozás munkálataira. November közepén újabb 1150 főt szállítottak ugyanoda.

⁴ Azaz törzstiszt.

⁵ A jelentést idézi Urbán (2020) 202. old. Lásd még Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), H 2. Az Országos Honvédelmi Bizottmány iratai. 1848: 997.

⁶ Uo.

⁷ Idézi Beér János és Csizmadia Andor (s. a. r. 1954): Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Budapest. 272–273. old.

6. KÜLÖNÖSEN ŐRZÖTT HADIFOGLYOK

A budai vár József laktanyájában három szigorúan őrzött magas rangú fogoly volt: August Fligely tábornoki őrnagy, akit Jellačić futárjaként fogtak el, valamint Roth és Philippovich vezérőrnagyok. Az őrzésükért felelős Kiss Miklós őrnagy 1848. november közepén tizenkét pontból álló rendszabályt állított össze a foglyok őrzésével kapcsolatos teendőkről. A személyeket illetően a legfontosabbak: a kapun egyetlen tisztet sem szabad kiengedni; a fogoly tisztnek csak Kiss Miklós írásos engedélyével szabad valakit bebocsátani – de a látogatás az örök jelenlétében történjen; a foglyoknak semmi iratot vagy tárgyat nem szabad adni (kivéve a Pesther Zeitungot) a parancsnok tudta nélkül; ugyancsak a legszigorúbb feltételek mellett tilos azoktól bármit átvenni. Fligely őrnagynak engedélye van, hogy Doppler úrtól fuvolaleckét vegyen. A fogoly tiszt szabad levegőn a kaszárnya udvarán és a mellette lévő bástyán lehetnek napi egy órányit, egy nemzetőr kíséretében. Egyszerre csak egy tiszt hagyhatja el szobáját. Ezért az őrparancsnok naponta a foglyok kívánsága szerint osztja be az időt. A fogoly tiszt szobájának külső ajtaját éjszakára be kell zárni. A tiszt tisztiszolgái a szükséges tárgyak és élelmiszerek beszerzésére lehetőleg egyszerre és csak örök kíséretében mehetnek. A szolgák, ha gyanúsak megvizsgálandók, hogy nincs-e náluk valami szükségtelen tárgy. Az őrparancsnok megkapja a fogoly tiszt névsorát, s minden reggel 9-kor jelent Kiss Miklósnak. A fentiek szemmel láthatóan a kiemelt fontosságú foglyok őrzésének szabályozására készültek. December 15-én Kiss alezredes újabb feladatot kapott: a kassai vesztes csata után elfogott Anton Scudier tábornoki századost küldték az alezredes őrizete alá azzal, hogy az illetőt kellően elzárva tartsa, senkivel se érintkezessen. Madarász László, az Országos Rendőri és Postaosztály vezetője 1848. december 21-én elsősorban Roth, Philippovic és Fligely „miként tartása iránt” érdeklődött. Madarász december 21-én Fligelyvel kapcsolatban fontos intézkedést tett. Megküldte Debrecennek Fligely személyleírását, aki mint „a hazára veszélyes, káros egyén” szoros felügyeletet érdemel. Az utasítás szerint minden más fogolytól külön, elzárva tartandó, szabad kijárást csak minden 5. nap engedélyezhető fél órára, de csak olyan helyen, ahol senkivel sem találkozhat. Minden írószert, vagy más eszközt, amivel tudósítást adhat, el kell tőle venni. A tartás költségeit az állam fizeti. Madarász december 21-én a Budán őrzött tiszt fizetését arra a szintre javasolta csökkenteni, amennyi a napi ételmezéshez kell. A levélnek azonban van egy Fligelyt érintő részlete. Ezek szerint a fogoly őrnagy mindenféle írószerekkel, rajzszerekkel és papírral rendelkezik a Bizottmány november 5-i rendelete értelmében, de a többi fogolynál is van írószert és tinta, s ezek a posta szerint Horvátországgal leveleznek. Végül meglehetősen kései felfedezésként hozzátette, hogy a foglyok ablakain nincsen rács. Kossuth még aznap utasította a hadügyminisztériumot, hogy a fogoly tiszt fizetését a felére kell leszállítani.

Fligely Debrecenbe szállítására december 29-én történt meg a tényleges intézkedés. Január 2-án már ott volt. Végül fogoly maradt 1849. július végéig, amikor egy vizsgálóbizottság véleménye alapján a magyar hadügyminisztérium elrendelte szabadon bocsátását.

Az Ozoránál fogságba esett Roth és Philippovic vezérőrnagyokat október 8-án, még Pestre érkezésük előtt Kiss Miklós nemzetőri őrnagy őrizete alá rendelték, mint hadifoglyokat.

Az ügy október 22-én a parlament elé került, ekkor Barthos Ede képviselő úgy vélte, a Honvédelmi Bizottmány maga dönthet arról, mit akar tenni a foglyokkal. Ezután Deák Ferenc szólalt fel, s Barthos felszólalását pártolva kifejtette: nem biztos, hogy célszerű a foglyokkal a törvény betűje szerinti szigorúsággal bánni, „mert az ilyen első lépés egy iszonyú láncolatot húzhat maga után logikai következetesség szerint mind egyik, mind másik oldalról, és midőn az első lépést megtesszük, ne felejtjük Magyarországnak, és el ne felejtjük Spanyolországnak régi történetét.”⁸ A képviselőház úgy határozott, hogy Kossuth visszatértéig a tárgyat tartsák

⁸ Beér–Csizmadia (1954) 288. old.

függőben, mert az ilyen ügyek amúgy is az OHB, mint a végrehajtó hatalom köréhez tartoznak. A közvélemény úgy vélekedett Deák érvelése mentette meg Rothot és Philippovićot a statáriumtól.

Október 22-én Török Bálint a hadügyminisztérium nevében az alábbiakat közölte a budai főhadparancsnoksággal: „Roth és Philippović tábornokok mint honárulók élelmezése iránti az országos honvédelmi bizottmány akként határozott, hogy ezek becsületes és tisztességes tartással láttassanak ugyan el, de havi illetményben nem részesíthetnek.”⁹

A Kossuth Hírlapja november 5-én a „Fővárosi ujdonságok” rovatában arról adott hírt, hogy Roth és Philippović érthetetlen kedvezmény következtében kószáltak a városban. Kiss Miklós azonban „észrevette a dolgot”, s most már csak a kaszánya udvarán sétálhatnak. Ezért született tehát a már ismertetett szabályzat, s az első helyen a rendelkezés, hogy a kapun senkit sem szabad kiengedni. Az iratokban a két tábornokkal kapcsolatos információ több mint másfél hónapig nem található.

December 21-én nemcsak Debrecen kapott utasítást arról, hogy miként kell az oda szállítandó Fligelyvel bánni, hanem ugyanezen a napon és azonos iktatószám alatt Madarász irodájából Kecskemét „Scudier Antal hadifogoly, Szeged Philippović Miklós hadifogoly, valamint Nagyvárad Roth Károly hadifogoly” odaszállításáról.¹⁰

A három gondosan őrzött hadifogoly szállításáról rendelkező utasítás december 30-án meghagyta Kiss alezredesnek, hogy azokat titokban, fedeles kocsiban a Lánchíd budai hídfőjéig kell szállítani, a hídon gyalog kelnek át, odaát ismét fedeles kocsiban az Újépületbe kell vinni őket, ahonnan másnap, vagyis a rendőri tisztviselők átveszik és a rendeltetési helyükre szállítják őket. A foglyok külön időben, külön kocsin és poggyász nélkül utaznak. Ugyancsak december 30-án, az előző intézkedés kiegészítéseként született az a rendelet, amelyben utasították Mitisz őrnagy ténparancsnokot, hogy még aznap este legkésőbb négy óráig „a József újépületben” három szobát ágyneművel fűtessen be, s intézkedjék, hogy a ma este szállítandó Scudier, Roth és Philippović hadifoglyokat nyugtatvány ellenében átvegyék, s holnap reggel hatig őrizték, amikor is azokat rendőri tisztviselők átveszik és rendeltetési helyükre kísérik. Ennek a három hadifogolynak a továbbszállításáról nincsenek ismereteink. Első lépésben őket is Debrecenbe szállíthatták, majd tovább Nagyváradra. A város biztonsága érdekében ugyanis Kossuth 1849. február 8-án úgy rendelkezett, hogy a horvát foglyokat Fligely, Roth, Philippović és Scudier kivételével Szatmárba kell szállítani.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BEÉR János és CSIZMADIA Andor (s. a. r. 1954): Az 1848/49. évi népképviselési országgyűlés. Budapest.

GYALÓKAY Jenő (1931): A világháború előtti korszakok. In. Baja Benedek, Lukinich Imre, Pilch Jenő, Zilahy Lajos (szerk.): Hadifogoly magyarok története. Athenaeum Kiadó. Budapest. I. k. 22–39. old.

HERMANN Róbert (2001): A szabadságharc hadtörténete 1848–1849. Korona Kiadó. Budapest.

HERMAN Róbert szerk. (2008): 1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó. Debrecen.

URBÁN Aladár (2020): Hadifoglyok Magyarországon 1848 utolsó negyedében. In. A törvényesített forradalomtól az önvédelmi háborúig. Válogatás Urbán Aladár írásaiból. Line Design Kiadó. Budapest. 199–227. old.

⁹ Hadtörténelmi Levéltár, Generalkommando Buda, R szekció 1848-102-4.

¹⁰ MNL OL, H 95. Országos Rendőri és Postaosztály iratai. 1848: 629.

KISS GÁBOR*

**MAGYAROK A CS. KIR. HADITENGERÉSZETI AKADEMIÁN
LUCICH KÁROLY ALTENGERNAGY EMLÉKÉRE**

*HUNGARIANS AT IMPERIAL AND ROYAL NAVAL ACADEMY
IN MEMORY OF VICE ADMIRAL KÁROLY LUCICH*

ABSTRACT

In our short memoir, we commemorate Vice Admiral Károly Lucich, the former commander of the Imperial and Royal Danube Flotilla. Károly István Viktor Lucich was born in Pozsony (Bratislava) 10th March, 1868. He completed the 4th grade of high school in Pozsony (Bratislava) in 1883. He began his studies at Imperial and Royal Naval Academy, Fiume in October, 1884. Lucich attended the institution between 1884 and 1888. After his successful officer examination he became a Chief Warrant Officer (lieutenant) on 1st May, 1891. Hereinafter he run a career as a naval officer similar to his contemporaries, alternately in various battleships and in land positions. The culmination of Lucich's naval career, the most well-known part for the posterity, was his more than three years as the commander of the Danube Flotilla between 1914 and 1917. He was entrusted the command of the flotilla by the Navy 1st October, 1914. The most significant battles of the Danube Flotilla coincided with time of Lucich's command. After more than three years of command at Danube Flotilla Lucich was re-assigned to the Navy, he became the commander of battleship HABSBERG in December, 1917.

Keywords: Károly Lucich,, World War I, Austro-Hungarian Navy, Danube Flotilla

Kulcsszavak: Lucich Károly, I. világháború, osztrák-magyar Haditengerészet, Duna-flottilla

1. CSALÁDI HÁTTÉR

Emlékező írásunkban Lucich Károly altengernagy, a császári és királyi Duna-flottilla egykori parancsnokának pályafutását mutatjuk be. Lucich Károly 1868. március 10-én Pozsonyban született. Édesapja Lucich Géza főreáliskolai vegytantanár, törvényszéki vegyész, pozsonyi városi képviselő, édesanyja Mőzer Karolina. Anyja 1872-ben elhunyt, ezután apja ismét megházasodott. A második házasságból Károlynak két féltestvére született. Ugyanazon anyától való testvére, Margit Debrecenbe ment férjhez Csanak Józsefhez. Egyik gyermeküket, Csanak Margitot egy Ollinger Béla nevű katonatiszt vette feleségül. Ollinger százados az I. világháborúban hősi halált halt, a megözvegyült Margit később József főherceg udvari titkára lett.¹¹ Mindezt csak azért említjük, mert unokahúga pozíciójának lényeges szerepe lesz Lucich Károly két világháború közti karrierjében.

2. TANULMÁNYAI

Lucich Károly 1883-ban Pozsonyban végezte el a főgimnázium 4. évfolyamát. A vagyontalan édesapja 1883 májusában a m. kir. Honvédelmi Minisztériumhoz fordult kérvényével, hogy fia

¹¹ Margitay (2007): 174. old.

a fiumei cs. kir. Haditengerészeti Akadémián az egyik magyar állami alapítványi helyen tanulhasson.¹² Azonban 1883-ban már nem kezdhette meg a tanulmányait, a kérelem elfogadását követően 1884 októberétől lett az Akadémia hallgatója. Lucich 1884–1888 között volt akadémiai növendék, két évfolyammal a szintén 1868-as születésű Horthy Miklós alatt. 1888. július 1-jén, az évfolyamából 19.-ként végzett. Az Akadémián a következő jellemzést írták róla: „Nagyon illedelmes, jó modorú és keresi a jó társaságot... nagyon szorgalmas és törekszik a minél jobb képzettség megszerzésére... jó elméleti képzettséggel rendelkezik és a gyakorlatokon is igen rátermett... megfigyelésben és számolásban még bizonytalan... a némettel szóban és írásban nehézségei vannak, olaszul és horvátul a szolgálati követelményeknek megfelelően beszél. Francia és magyar nyelvből a tudása csekély mind írásban mind szóban.”¹³

3. PÁLYAFUTÁSA A CS. ÉS KIR. HADITENGERÉSZETNÉL

Az Akadémia elvégzését követően tengerészkadétként részt vett egy ilyenkor szokásos hosszabb külföldi kiképzőúton a Saida gőzös-vitorlás korvetten. Sikeres tiszti vizsgáját követően 1891. május 1-jén lett sorhajózáslós (hadnagy). A továbbiakban kortársaihoz hasonló, szokványos haditengerészetszti karriert fut be, felváltva különböző hajókon. A későbbi karrierjében oly meghatározó szerepet játszó Dunára először 1896 májusában került, amikor a két új monitor egyikének, a Szamos monitornak lett az őrtisztje. 1898 májusában másodosztályú sorhajóhadnaggyá (főhadnagy) léptetik elő, a következő két évet a tengerészeti osztály elnöki irodáján adminisztratív pozícióban töltötte. 1900. július 21-én behajózott a két hónappal korábban szolgálatba állított Aspern cirkálóra, ami hamarosan Kínába indult, erősítésként a bokszerláadás leverésében részt vevő testvérhajója, a Zenta mellé. Lucich 1901-től első osztályú sorhajóhadnagy (százados). Lucich 1902-ben tért vissza Kínából, majd három esztendő után ismét a Duna-flottillánál töltött. A hajózási szezonon kívül a budapesti haditengerészeti különítmény parancsnoka, szezonban pedig a Körös, a Szamos, majd a Temes, végül ismét a Szamos monitor parancsnoki beosztását látta el. 1905 októberében visszahelyezték a tengerre, a Babenberg csatahajó állományába. 1906-ban tartósan Bécsbe, a tengerészeti osztály elnöki irodájára rendelik, feladata a haditengerészet éves költségvetéseinek előkészítésében és a delegációkkal való tárgyalásokban való részvétel. 1912-ig ez a fő feladata, amit néhány rövidebb tengeri szolgálat szakított meg. 1909-ben korvettkapitánnyá (őrnagy) léptetik elő. 1912 decemberétől, immár fregattkapitányként (alezredes) a Lacroma tengernagyi jacht parancsnoka 1913 májusáig, ami egy bizalmi állás volt. 1914 májusában előléptették sorhajókapitánnyá (ezredes). Lucich Károly haditengerészeti karrierjének csúcspontját, egyben az utókor számára legismertebb részét a Duna-flottilla parancsnokaként 1914–1917 között eltöltött több mint három esztendő jelenti. Lucich parancsnokságának idején zajlottak a Duna-flottilla legjelentősebb harcai. A világháború kitörését követően a Száván és a Dunán küzdöttek a flottilla egységei, majd a szerb főváros, Belgrád előtt egyesültek 1914. december 7-én. Néhány nappal később ugyanezek a hajók segítették az osztrák–magyar csapatok visszavonulását. 1915 őszén, októberben és novemberben a flottilla mind a Száván, mind a Dunán eredményesen vett részt a Szerbia elleni győztes hadjáratban. Lucich az e harcok során tanúsított helytállásért, különösképpen a Belgrád elfoglalása során végzett kiváló vezetői tevékenységéért kapta 1915 novemberében az Osztrák Császári Lipót Rend lovagkeresztje kitüntetését, amely az Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztálya kitüntetését követően a második hadikitüntetés volt. 1914. október 1-jétől 1917. december 12-éig betöltött parancsnoki szolgálatának egyik legismertebb epizódja 1917 őszén történt. 1917

¹² HL AKVI 3156/1890. sz.

¹³ Schmidt-Brentano (2005) 275. old.

szeptemberében II. Vilmos, német császár Csernavodára látogatott, a folyón a biztosítást a Duna-flottilla egységei végezték. Szeptember 22-én a visszatérő monitorok egyike, az Inn aknára futott és elsüllyedt. Fedélzetén tartózkodott Lucich is, akinek azon kívül, hogy robbanáskor a fedélzetre esett, más baja nem történt.¹⁴ Több mint három év dunai parancsnokság után 1917 decemberében Lucich újra tengerre került, a Habsburg csatahajó parancsnokává nevezték ki. 1918. februártól májusig a polai Kikötőadmiralitás hadkiegészítő irodájának parancsnoka, majd egy hónapig az Arzenál parancsnokának helyettese. 1918 júniusában kinevezték utolsó szolgálati helyére, a Fiumei körzet parancsnokának. Az összeomlással haditengerész-tiszti karrierje véget ért. 1918. november 1-jén az uralkodó, több más sorhajókapitánnyal együtt előléptette ellentengernaggyá.

4. AZ I. VILÁGHÁBORÚ UTÁNI TEVÉKENYSÉGE

A Magyarországra hazatért Lucichot 1919. január 1-jével, számos magas rangú tiszttel együtt nyugállományba helyezték. Később, 1921. augusztus 26-án mint a Magyar Nemzeti Hadsereg szervezésénél nélkülözhetetlen személyt ténylegesítették és beosztott tábornokként a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeumba nevezték ki. A trianoni békeszerződés haderőt korlátozó határozványai miatt számos katonai intézmény, így a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum is névleg nem a Honvédelmi Minisztérium fennhatósága, hanem korabeli megnevezéssel rejtve más minisztériumok felügyelete alatt működött. Ezért a rejtve működő intézményekben a katonai rendfokozatokat sem használták. Ezért Lucich is polgári rangot kapott, így lett vezértanácsnok, ami a vezérőrnagyi, illetve az ellentengernagyi rendfokozatnak felelt meg.

A Múzeum november 1-jével önálló intézménnyé alakult át. Elére Lucich Károlyt nevezték ki, aki ekkor már vezérőrnácsnok (altengernagy) volt. Ez a kinevezés és előléptetés némi gyógyír lehetett az ebben az esztendőben elszenvedett kudarca. Ugyanis kérvényezte a felvételét a Katonai Mária Terézia Rendbe, de elutasították. Ez már csak azért is igen fájdalmas lehetett a számára, mivel egykori beosztottja, Wulff Olaf az 1914-es szávai áttörésért kérvénye alapján megkapta a Katonai Mária Terézia Rend kitüntetését, ráadásul 1922-ben már ő is vezértanácsnok, azaz ellentengernagy volt. Sajnos Lucich Károlynak az intézményben végzett tevékenységéről, majd múzeumigazgatói időszakáról igen kevés dokumentum maradt fenn. A m. kir. honvédelmi miniszternek a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írott 1923. július 24-i keltezésű átiratából tudjuk, hogy „...a Kormányzó Úr Ő Főméltósága folyó év július 7-én kelt 967/K. I. számú magas elhatározásával Lucich Károly vezérőrnácsnokot tekintettel arra, hogy ez évben 35 effektív szolgálati idejét betölti s a fennálló rendelkezések értelmében nyugállományba helyezendő, – az igazgatóság alól felmentette. 1924. január 1-jén 56 éves korában végleg nyugdíjazták. Ettől kezdve a különféle iratokon már mindig mint altengernagy jelent meg.

1928-ban József Ágost főherceg főudvarmester-helyettesévé nevezték ki. A kinevezés minden bizonnyal a korábban említett unokahúgának, özv. Ollinger Béláné Csanak Margitnak, a főhercegi titkári hivatal vezetőjének volt köszönhető. Lucich 1940-ig maradt a főherceg szolgálatában. Közben, 1932-ben kormányzói engedéllyel felvették a Máltai Lovagrend tagjai közé.

5. ÉLETÉNEK UTOLSÓ ÉVEI

A II. világháborút követően, 1949-ben megszüntették nyugdíjának a folyósítását és az annál jóval kevesebb nyugdíjat kapta ezután. Nem sokkal később feleségével és leányával

¹⁴ Krámlí (2018) 177. old.

Budapestről kitelepítették Erdőbényére. Itt nyomorúságos körülmények között, egy kicsiny melléképületben éltek. Lucich Károly altengernagy 1952. március 13-án, 84 éves korában Erdőbényén halt meg, és sírja ma is az ottani katolikus temetőben található.

6. FÜGGELÉK

Lucich Károly katonai előmenetele

1884. október 1. Megkezdzi tanulmányait a fiumei Haditengerészeti Akadémián

1888. július 1. A Haditengerészeti Akadémia elvégzését követően másodosztályú tengerészcadét

1891. május 1. Sorhajózászlós

1898. május 1. II. osztályú sorhajóhadnagy

1901. január 1. I. osztályú sorhajóhadnagy

1909. november 1. Korvettkapitány

1912. november 1. Fregattkapitány

1914. május 1. Sorhajókapitány

1918. november 1. Ellentengernagy

Lucich Károly fontosabb hazai kitüntetései

1914. Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztálya hadiékítményekkel és kardokkal, az ellenséggel szembeni bátor helytállásért

1915. Osztrák Császári Lipót Rend lovagkeresztje hadiékítményekkel és kardokkal, az ellenséggel szembeni eredményes helytállásért

1918. Osztrák Császári Vaskorona Rend II. osztálya hadiékítményekkel és kardokkal

Lucich Károly külföldi kitüntetései

1900. Tuniszi Nisan-Iftihair Rend III. osztálya

1905. Orosz Szent Anna Rend III. osztálya

1915. Szász Albrecht Rend II. osztálya parancsnoki keresztje kardokkal

1915. Német Vaskereszt II. osztálya

1916. Török Ezüst Liakat Érem és Vas Félhold

1916. Német Vaskereszt I. osztálya

1917. Bolgár Szent Sándor Rend nagykeresztje csillaggal és kardokkal

1924. Spanyol Katonai Érdemkereszt III. osztálya

A FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

Hadtörténelmi Levéltár Tiszti személyügyi és anyakönyvi lapok, minősítési táblázatok gyűjteménye
KRÁMLI Mihály (2018): Lucich Károly altengernagy, az önálló Hadtörténelmi Múzeum első igazgatója (1922–1923). In. Hadtörténelmi Közlemények 2018 különszám 174–183. old.

MARGITAY-BECHT András (2007): A Leitha monitor ... és a többiek. Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Budapest. 325–330. old.

SCMIDT-BRENTANO, Antonio (2005): Die Österreichischen Admirale. Band III: 1915-1924. Biblio Verlag. Bissendorf. 272–276. old.

MARIO WERHAS

AUSTRO-UGARSKA KOPNENA VOJSKA NA PODRUČJU DANAŠNJE HRVATSKE POČETKOM I. SVJETSKOG RATA

ABSTRACT

Austro-Hungarian Monarchy was created on the basis of the Settlement in 1867 and it was one of the most complex state organization in general, and this was transference also in its Army structures. Army of the Austro-Hungarian Monarchy was organized into three equal parts: the Imperial and Royal joint army, the Austrian home guard (Landwehr) and the Hungarian Home Defense (Honved) with the Croatian Home Guard as a separate organizational unit and the fourth never fully organized, component: folk-Ustasha uprising. Although formally and legally part of the Home Guard, the Hungarian, Croatian Home Guard managed to develop some elements of independence, which primarily reflected in the command Croatian language and Croatian military terminology and insignia and uniform of Croatian Home Guard.

Keywords: Imperial and Royal joint army, Landwehr, Honved, Home Guard, Croatian Home Guard, Infantry Regiment.

Ključne riječi: Carska i kraljevska zajednička vojska, Landwehr, Honved, domobranstvo, Hrvatsko domobranstvo, pješačka pukovnija.

1. UVOD

Autor u tekst daje okviran pregled razvoja Austro-Ugarske kopnene vojske na području današnje Hrvatske. Budući da se sama Austro-Ugarske kopnena vojska sastojala od tri zakonski ravnopravna dijela, a postrojbe iz sastava sva tri ravnopravna dijela ustrojivane su i djelovale na području Hrvatske čime je dobivena „mreža“ vojnih ustanova i postrojbi manje ili više neovisnih jedni od drugih.

Stvaranjem Austro-Ugarske, utemeljene na Nagodbi¹ iz 1867. godine ustrojena je i nova kopnena vojska. Kopnene vojska Austro-Ugarske predstavljala je jedan od najkopiciranijih vojnih ustroja u Europi koji se sastojao od tri gotovo samostalna dijela:

- 1.) Carske i kraljevske zajedničke vojske (kaiser-und königliches gemeinsame Heer)² – čije su postrojbe bile raspoređene na čitavom području Austro-Ugarske,
- 2.) Carskog i kraljevskog domobranstva (K. K. Landwehr) – postrojbe navedenog domobranstva raspoređene su u „austrijskom“ dijelu države, odnosno na području današnje Austrije, Slovenije, Češke, južne Poljske, Istre, Dalmacije i zapadnih dijelova Ukrajine (Galicija) i
- 3.) Kraljevskog mađarskog domobranstva (M. K. Honvedseg) – postrojbe navedenog domobranstva bile su raspoređene u „mađarskom“ dijelu države, odnosno na području današnje

¹ Stvaranje Austro-Ugarske kao „dvojne monarhije“ bila je neposredna posljedica izgubljenog rata, odnosno pobjede Pruske kod Königgratza što je prisililo Habsburšku dinastiju na pregovore s Mađarima oko preustroja čitave države, a produkt navedenih pregovora bila je „Austro-ugarska nagodba“ iz 1867.

² Uz navedenu Carsku i kraljevsku zajedničku vojsku, jedinstvena komponenta je bila i Carska i kraljevska ratna mornarica čiji se Admiralitet i sjedište svih važnijih ustanova nalazio u Puli. Uz navedeno u Puli se nalazio i najveći broj brodova i podmornica flote. Osim Ratne luke Pula na Jadranu je Carska i kraljevska ratna mornarica imala još ratne luke u Boki i Šibeniku. Pod zapovjedništvom Carske i kraljevske ratne mornarice nalazila se i „Dunavska riječna flotila“. Zrakoplovstvo nije ustrojeno kao posebna grana nego su postrojbe zrakoplovstva ustrojivane pri Carskoj i kraljevskoj zajedničkoj vojsci i Carskoj i kraljevskoj ratnoj mornarici.

Mađarske, Slovačke, sjevero-zapadne i jogo-zapadne Hrvatske, Slavonije, Vojvodine i Transilvanije.

U sklopu ugarskog „Honveda“ predstavnici Banske Hrvatske uspjeli su se izboriti, na temelju Hrvatko-ugarske nagodbe iz 1868. godine, za ustrojavanje Kraljevskog hrvatsko-slavonskog domobranstva (Hrvatskog domobranstva) s posebnim statusom.³

Kao četvrta sastavnicu kopnene vojske predviđeno je postrojavanje Pučko-ustaških postrojbi (Landsturm), ali do donošenja novog Vojnog zakona iz 1908. navedene postrojbe su postojale samo kao projekcija željenih ciljeva. Međutim, tijekom rata došlo je do ustrojavanja kompletnih pučko-ustaških postrojbi⁴.

Svaki od spomenuta tri dijela kopnene vojske imao je svog ministra, ministarstvo, časnički zbor i proračun.⁵ U slučaju rata ili neposrednih priprema za rat sva tri dijela kopnene vojske dolazile su pod neposredno zapovjedništvo Glavnog stožera Carske i kraljevske zajedničke vojske.⁶

Nakon potpisivanja Nagodbe iz 1867. Mađari su željeli što više iskoristiti novi, povoljniji položaj u kojem su se našli pa su sukladno tim nastojanjima i usporavali razvoj Carske i kraljevske zajedničke vojske želeći postići što više pogodnosti za razvoj vlastite komponente vojske (Honveda), a time i učvrstiti svoju pozicije unutar „nagodbene“ Monarhije. To se najbolje očitovalo prilikom izglasavanja povećanja financijskih sredstava za daljnji razvoj Carske i kraljevske zajedničke vojske što je uvijek nailazilo na otpore, no kada je bilo riječi o povećanju sredstava za financiranje Landwehra i Honveda tada je isto prolazilo bez otpora.

Mirnodopski razvoj Carske i kraljevske zajedničke vojske, upravo iz gore opisanog razloga, sve do 1910. godine bio je u stagnaciji. Najslikovitiji primjer za to je brojka koja nam govori da je 1867. godine godišnji kontigent novaka iznosio 100 000 ljudi, a 1910. godine bio je povećan samo za 26000 ljudi, znači za 26% iako je stanovništvo Austro-Ugarske u međuvremenu sa 32 milijuna poraslo na 50 milijuna, što znači za 60%. Stanje se izmijenilo tek 1912. godine usvajanjem novog Vojnog zakona. Navedenim zakonom godišnji se novački kontigent trebao povećati na 190000 ljudi za oba domobranstva, a sama vojna obveza je trajala dvije godine. Povećanje novačkog kontigenta trebalo se izvršiti u roku od pet godina. Ovo povećanje novačkog kontigenta za Landwehr i Honved značajno je i zbog toga jer su oba domobranstva ustrojavala postrojbe koje se ni po čemu nisu razlikovale od postrojbi Carske i kraljevske zajedničke vojske. Nadalje, postrojbe oba domobranstva su se popunjavale i obučavale kao i postrojbe Carske i kraljevske zajedničke vojske, a u slučaju rata bilo je predviđeno da budu uporabljene na isti način. Ustrojene je i Doknadna pričuva (Ersatzreserve), koju su činile postrojbe privremenog karaktera (pohodne postrojbe) sačinjene od „viška“ mobiliziranih podvrnutih dvomjesečnoj pješačkoj obuci po okončanju koje su upućivani za popuna postojećih postrojbi Carske i kraljevske zajedničke vojske ili oba domobranstva.⁷

U Austro-Ugarskoj su vojni obveznici bili muškarci od 19.-te do 42. godine starosti. Sa navršениh 19. godina novak je pozivan na služenje obveznog vojnog roka koji je do 1912. godine trajao tri, a potom dvije godine. Obučeni vojni obveznici, nakon završetka vojnog roka do navršene 31. godine starosti sačinjavali su glavninu popune za postrojbe Carske i kraljevske zajedničke vojske odnosno oba domobranstva. Od 31. do 37. godine starosti vojni obveznici su prebačeni u pučko-ustaške postrojbe (Landsturm) I. poziva, a od 37. do 42. godine starosti u

³ GLAISE von HORSTENAU Edmund (Úr.) (1930): Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918., Knjiga I., Österreichischen Kriegsarchiv.. eč. 31– 47.

⁴ Isto, 55.

⁵ Carsko i kraljevsko ministarstvo rata bilo je jedno od svega tri zajednička ministarstva Austro-Ugarske, uz navedeno to su još bila ministarstva vanjskih poslova i financija dok su svi ostali poslovi bili u nadležnosti zemaljskih vlada „sastavnica“ Austro-Ugarske, odnosno vlade Austrije i Ugarsko-hrvatsko-slavonske vlade. Kao četvrta „poveznica“ između Austrije i Mađarske nalazila se osoba cara i kralja Franje Josipa I.

⁶ ZELENKA, Milan (1962): Prvi svetski rat 1914. Vojno delo. Beograd. 59.

⁷ GALIĆ, Lovro: Zaboravljeni rat (neobjavljeni rukopis), 72–101.

njegov II. poziv. Svi fizički sposobni vojni obveznici mogli su do 50. godine starosti biti povojaćeni za izvođenje vojnih radova, ali ne i za angažman na prvoj crti bojišnice.

Oba domobranstva u vrijeme mira bila su potpuno neovisna od strukture Carske i kraljevske zajedničke vojske i odgovala su samo svojim zemaljskim vladama, odnosno ministarstvima domobranstva. U vrijeme rata to se dakako mijenjalo i kako je već rečeno sve postrojbe su tada podvrgnute jedinstvenom zapovjedništvu. Zapovijedni jezik je, prema Nagodbi 1867. godine, trebao biti njemački, ali su Mađari u svojim honvedskim postrojbama nametnuli mađarski pa su se Hrvati, sukladno tome, uspjeli izboriti za hrvatski jezik u svojim domobranskim postrojbama. Čak je i sam tekst prisege, koja se polagala na materinjem jeziku, bio različit. Novaci u Carskoj i kraljevskoj zajedničkoj vojsci prisezali su na vjernost caru i kralju, a domobranski novaci prisezali su na vjernost caru i kralju, ali i svom matičnom zemaljskom ustavu.

Jasno je da je opisana podvojenost bila loša za sveukupnu borbenu sposobnost austro-ugarske kopnene vojske što će ubrzo biti potvrđeno s izbijanjem rata. Ovdje treba istaknuti da je zakonom bilo predviđeno da se obuka novaka izvodi na njihovom materinjem jeziku ako su u postrojbi (pukovnji) bili zastupljeni s više od 20%, a u navedenom slučaju bila je obveza da i časnici, barem donekle, moraju poznavati materinji jezik novaka.⁸

Po izbijanju rata često će dolaziti do spajanja postrojbi Carske i kraljevske zajedničke vojske s onima iz oba domobranstva. Kod domobranstva su samo viši djelatni časnici bili školovani u vojnim školama Carske i kraljevske zajedničke vojske dok su niži časnici i dočasnici bili školovani u posebnim domobranskim školama te je njihovo poznavanje njemačkog jezika bilo vrlo slabo što će se također pokazati kao slabost tijekom rata. Navedeno će uzrokovati niz problema prilikom prenošenja zapovijedi i suradnje postrojbi na bojišnici.⁹

Pučko-ustaške postrojbe sve do 1908. godine postojale su samo kao želja. Tek su poslije 1908. godine pučko-ustaške postrojbe uvedene kao borbene, no navedene postrojbe bile su uglavnom bez naoružanja, a vrlo često i bez dovoljnog broja časnika i dočasnika. Do 1912. godine niti sve postrojbe oba domobranstva nisu imale kompletirano formacijsko topništvo i tehničke službe. U Bosni i Hercegovini, zbog posebnog statusa (nalazila se pod upravom zajedničkog Austro-Ugarskog ministarstva financija), nije bilo ustrojeno niti domobranstvo, a niti pučko-ustaške postrojbe.

Po novom zakonu iz 1912. godine mobilizacija Carske i kraljevske zajedničke vojske trebala je obuhvatiti šest godišta, dva upravo na odsluženju vojnog roka, jedno tek otpušteno i tri prethodna. Kako se novi zakon trebao početi provoditi 1914. godine tako se dogodilo da su postrojbe u kolovozu 1914. godine (prilikom početka rata) bile mobilizirane sa samo 25% ljudi pod oružjem (umjesto predviđenih 33%), od toga 50% obučenih i 25% pričuve. Navedeno je vrijedilo uglavnom za Carsku i kraljevsku zajedničku vojsku dok je kod oba domobranstva situacija bila još nepovoljnija.

Austro-Ugarska je ušla u rat s otprilike 1 300 000 vojnika. U tu brojku uključeno je i približno 350 000 pričuvnika ili oko 1100 bojni od kojih je 700 bilo u potpunosti popunjeno. U pozadinskim službama bilo je angažirano još oko milijun ljudi. Boljim i svrsishodnijim rasporedom ljudskih resursa Austro-Ugarska je u trenutku izbijanja rata mogla raspolagati s najmanje 2000 bojni. Sastav kopnene vojske približno je odgovarao mješavini naroda u Monarhiji: 25% Austronijemaca, 23% Mađara, 13% Čeha, 4% Slovaka, 7% Hrvata, 8% Poljaka, 8% Rusina i Ukrajinaca, 7% Rumunja, 3% Srba, 2% Slovenaca i 1% Talijana.¹⁰ Podaci o broju i ustroju postrojbi s kojima je Austro-Ugarska ušla u rat razlikuju se kod pojedinih autora, a time i ukupno brojno stanje varira između 2 060 000 i 2 500 000 mobiliziranih vojnika.

⁸ Isto, 121–127.

⁹ TOMAC, Petar (1973). Prvi svjetski rat 1914–1918. Vojno delo. Beograd. 53.

¹⁰ Isto, 53–54.

Pješačka divizija je bila temeljna taktička postrojba kopnene vojske Austro-Ugarske, a činila su ju dva pješačka zdruga i jedan topnički zdrug. Pješački zdrug se sastojao od dvije pješačke pukovnije, dok je sastav pješačke pukovnije bio slijedeći: stožer, dojavni vod, teška satnija (vod lakih bacača, vod jurišnih opkopara s plamenobacačima i dva voda pješačkih topova) i četiri pješačke bojne (iz kojih se tijekom rata ustrojava pukovnijska jurišna satnija od tri jurišna voda i vodom puškostrojnica). Pješačka bojna pukovnije sastojala se od tri pješačke satnije, a svaka satnija je u svom sastavu imala vod puškostrojnica. Topnički zdrug pješačke divizije imao je 76 topova (bez bacača), a sastojao se od: jedne pukovnije topova s četiri bitnice, jedne pukovnije haubica s šest bitnica, jedne pukovnije teškog topništva s tri bitnice haubica 150 mm i jednom bitnicom topova 104 mm te jedne protuzrakoplovne bitnice i jedne bitnice teških bacača.¹¹ Budući da je hrvatski teritorij dijelom bio u austrijskom a dijelom u ugarskom dijelu Monarhije sukladno toj podjeli bila je ustrojena i austro-ugarska kopnena vojska. To znači da su u Dalmaciji i Istri bile ustrojene postrojbe Carske i kraljevske vojske te Landwehra (austrijskog domobranstva), a u Hrvatskoj i Slavoniji postrojbe Carske i kraljevske vojske i Hrvatskog domobranstva kao dijela ugarskog domobranstva (Honveda).

2. CARSKA I KRALJEVSKA ZAJEDNIČKA VOJSKA

Carska i kraljevska zajednička vojska Austro-Ugarske je 1883. godine preustrojena, a tijekom navednog preustroja postrojen je XIII. zbor čije je zapovjedništvo bilo u Zagrebu. Zbor je pod svojim zapovjedništvom imao 7. pješačku diviziju sa stožerom u Osijeku koja se sastojala od 13. pješačkog zdruga (stožer u Osijeku sa 52. i 78. osiječkom pješačkom pukovnijom te 13. opkoparskom bojnomo) i 14. pješačkog zdruga (stožer u Zemunu sa 68. petrovaradinskom i 97. pješačkom pukovnijom te 31. lovačkom bojnomo) i 36. pješačku diviziju sa stožerom u Zagrebu koja se sastojala od 71. pješačkog zdruga (stožer u Rijeci sa 70. riječkom i 79. otočaćkom pješačkom pukovnijom) i 72. pješačkog zdruga (stožer u Zagrebu sa 16. bjelovarskom, 53. zagrebačkom i 96. karlovačkom pješačkom pukovnijom).

U sastav zbora nalazio se i 13. topnički zdrug (postrojen 1885. godine i podređen zapovjedništvu zbora) sa stožerom u Zagrebu kojem su bile podređene slijedeće topničke pukovnije: 38. (Osijek) i 39. (Varaždin) za borbenu podršku 7. pješačkoj diviziji te 37. (Zagreb) i 13. (Zagreb) kao borbena podrška za 36. pješačku diviziju. Kao samostalna topnička postrojba podređena zapovjedništvu zbora postrojen je 13. sklop teških haubica u Zagrebu 1912. godine. Uz navedeno pod zapovjedništvom XIII. zbora nalazio se i 8. konjanički zdrug (stožer u Zagrebu) iz sastava 10. konjaničke divizije koji se sastojao od 9. husarske¹² (Varaždin) i 12. ulanske¹³ pukovnije (Osijek). Uz navedeno u Zagrebu je ustrojen i 23. zdravstveni odjel (razine bojne) podređen zapovjedništvu XIII. zbora.

Postrojbe Carske i kraljevske zajedničke vojske u Dalmaciji bile su pod zapovjedništvom Vojnog zapovjedništva u Zadru, a sastojale su se od: 18. pješačke divizije (stožer u Zadru) sa 1. pješačkim zdrugom (stožer u Zadru, 44. zadarska i 31. riječka pješačka pukovnija te 27. splitska lovačka bojna) i 2. pješački zdrug (stožer u Dubrovniku, 22. dubrovačka i 47. kotorska

¹¹ GALIĆ, Lovro Zaboravljeni rat (neobjavljeni rukopis), 153.

¹² Husari – laki konjanici naoružani sabljom i puškom (karabinom). Husarske postrojbe korištene su za izvidništvo, prepade i progono protivnika.

¹³ Ulani (u pojedinim vojskama nazivani Lansijeri) – vrsta lakog konjaništva naoružanog dugim kopljem i sabljom (postrojbe teškog konjaništva nazivaju se „Kirasiri“ koji uz prsni oklop imaju sablju i vatreno oružje, obično dva pištolja, a njihova zadaća je bila juriš na protivničke položaje u punom galopu te proboj istih. Do početka I. svjetskog rata postrojbe kirasira nalazimo još jedino u sklopu francuskog konjaništva). Postrojbe ulana bile su poznate po brzini kretanja i silini udara. Međutim, naoružavanjem pješačkih postrojbi strojničkim oružjem njihovo borbeno djelovanje postaje povezano s velikim gubicima te se postrojbe ulana postepeno gase tijekom I. svjetskog rata.

pješачka pukovnija te 8. svetostefanska, 9. budvanska i 20. hercegnovljanska lovačka bojna). Pod neposrednim zapovjedništvom Vojnog zapovjedništva u Zadru nalazile su se 11. i 12. sklop tvrđavskog topništva.

Od 1910. godine utemeljen je XVI. zbor koji je obuhvaćao, osim Dalmacije i dio Bosne i Hercegovine (Mostarski i Travnički vojni okrug) a zapovjedništvo zbora smješteno je u Dubrovniku. Pod zapovjedništvom XVI. zbora nalazila se: 18. pješачka divizije čiji stožer je iz Zadra premješten u Mostar sa: 1. gorskim (Mostar), 2. gorskim (Trebinje), 3. gorskim (Nevesinje), 5. gorskim (Split), 6. gorskim (Bileća) i 13. gorskim zdruhom (Mostar) te 3. gorskim topničkim zdruhom (Mostar) i 47. pješачka divizija (stožer u Herceg Novom) sa: 4. gorskim (Dubrovnik), 14. gorskim (Herceg Novi) i 15. gorski zdruhom (Kotor).¹⁴

3. DOMOBRANSTVO (LANDWEHR I HRVATSKO DOMOBRANSTVO)

3.1. LANDWEHR U DALMACIJI I ISTRI

Domobranstvo za Dalmaciju osnovano je 13. svibnja 1869. godine, a zapovjedništvo istoga nalazilo se u Zadru i bilo je neposredno podređeno Ministarstvu zemaljske obrane (Landwehra) u Beču. Do 1872. godine pod navedenim zapovjedništvom u Zadru bile su dvije domobranske pješачke bojne (79. u Zadru i 80. u Splitu), a 1874. godine postrojena je satnija konjaničkih strijelaca u Sinju. Do kraja 1881. godine postrojena je i 81. pješачka bojna u Dubrovniku, a dvije godine kasnije i 83. pješачka bojna u Kotoru. Od navedene četiri pješачke bojne 1893. godine bit će u postrojena 23. domobranska pješачka pukovnija sa stožerom u Splitu, a potom u Sinju te u Zadru i na kraju u Šibeniku.

Tijekom 1907. godine došlo je do povećanja broja postrojbi Landwehra te je u Dalmaciji ustrojena i druga domobranska pukovnija (37.) od tri pješачke bojne i sa stožerom u Dubrovniku.

Sjeverni i središnji dio Istre je bio u „zahvatu“ 97. domobranske pješачke pukovnije sa sjedištem stožera u Trstu, a južni dio Istre s Pulom popunjavao je 5. domobransku pješачku pukovnicu sa sjedištem stožera u Puli. Osim navedene domobranske pukovnije na području Pule je ustrojena i 5. pučko-ustaška pukovnija.¹⁵

3.2. KRALJEVSKO HRVATSKO-SLAVONSKO DOMOBRANSTVO (HRVATSKO DOMOBRANSTVO)

Budući da je Austro-ugarskom nagodbom bilo predviđeno ustrojavanje domobranstva u oba dijela Monarhije, Hrvatima u ugarskom dijelu Monarhije nije bila prihvatljiva želja Mađara da za hrvatske postrojbe koje će se ustrojiti u sklopu ugarskog domobranstva zapovjedni jezik bude mađarski te da se navedene postrojbe bore pod mađarskom ratnom zastavom. Nadalje, posebno je bila neprihvatljiva želja Mađara da se domobranstvo u Hrvatskoj zove kao i u Ugarskoj „Honved“. Hrvatsko-ugarskom nagodbom 1868. godine dogovoreno je ustrojavanje Kraljevskog hrvatsko-slavonskog domobranstva s posebnim statusom kao dijela ugarskog domobranstva podređenom ugarskom ministarstvu zemaljske obrane. Tako je 5. prosinca 1868. godine na zajedničkom Ugarsko-hrvatskom saboru u Budimpešti donesen zakonski članak XXXXI. o ustrojavanju domobranstvu. Zakon je proglašen u Donjem domu 5. prosinca, a u Gornjem domu Ugarsko-hrvatskog sabora 6. prosinca 1868. godine. Navedenim zakonskim

¹⁴ POJIĆ, Milan (2000): Ustroj Austro-ugarske vojske na ozemlju Hrvatske 1868–1914. Arhivski vjesnik, 43./2000., 147–169.

¹⁵ Isto, 167.

člankom u točki 8. domobranstvo je definirano kao "cjelovit dio obrambene sile određeno za rata na podupiranje stalne vojske i na obranu unutarnju, a za vrijeme mira iznimice i za uzdržavanje unutarnjeg reda i sigurnosti".¹⁶

Navedenim Zakonskim člankom XXXXI. ustrojeno je Kraljevsko hrvatsko-slavonsko domobranstvo, odnosno Hrvatsko domobranstvo koje je bilo sastavni dio jednog od sedam (od 1912. godine šest) ugarskih domobranskih okružja isto tako nalazilo se pod ingerencijom Ministarstva zemaljske obrane u Budimpešti te je funkcioniralo kao zajedničko ugarsko-hrvatsko domobranstvo, ali je Zakonom bilo određeno da je zapovjedni jezik u Kraljevskom hrvatsko-slavonskom domobranstvu hrvatski, a zapovjedni sastav su činili hrvatski časnici koji su svojim odorama nosili hrvatske oznake, a ratne zastve pod kojim su se borili bile su uokvirene hrvatskom trobojnicom. Sve to govori da je hrvatsko domobranstvo imalo poseban status tim više što je u austrijskom dijelu Monarhije svim domobranskim postrojbama zapovjedni jezik bio isključivo njemački. Tako su, pored Mađara, Hrvati bili jedini narod u Austro-ugarskoj koji su imali svoju vojsku pod svojim časnicima i s hrvatskim zapovjednim jezikom.

Hrvatska posebnost vidljiva je i u točki 3. Zakonskog članka XXXXI. u kojoj stoji da su domobrani mogli biti upućeni izvan zemalja ugarske krune samo po zapovjedi kralja i to samo onda ako se zbog specifičnih okolnosti nije mogao sastati Sabor što znači da je Sabor imao ovlasti slanja hrvatskih domobrana izvan Hrvatske.

Uz pomoć jezikoslovca Bogoslava Šuleka koji je preveo mađarski vojni službovnik na hrvatski jezik, Hrvatsko domobranstvo je dobilo svoju vojnu terminologiju, a mnogi vojni termini tada uvedeni još uvijek se nalaze u uporabi.¹⁷

Za razvoj domobranstva kao "obrambene sile" Austro-ugarske značajan je zakonski članak iz 1890. godine kojim je položaj domobranstva izjednačen s položajem Carske i kraljevske zajedničke vojske. Posljednji zakonski članak o domobranstvu donesen je 1912. godine, a njime je utvrđeno povećanje kontingenta novaka za popunu postrojbi domobranstva te se broj domobranskih okružja smanjio sa sedam na šest.

Za hrvatsko domobranstvo Zakonski članak iz 1890. značajan je i u ustrojbenom smislu. Umjesto dotadašnjih poluzdrugova uvode se pješačke pukovnije i to: 25. zagrebačka, 26. karlovačka, ustrojene u 83. pješački zdruge te 27. sisačka i 28. osječka, ustrojene u 84. pješački zdruge. Pored navedenih pješačkih postrojbi postrojena je i 10. konjanička pukovnija sa stožerom u Varaždinu.

Preustrojem ugarskog domobranstva iz 1912. godine došlo je do smanjenja broja domobranskih okružja te postojeće VII. domobransko okružje "hrvatsko-slavonsko" postaje VI. sa zapovjedništvom u Zagrebu. Navedenim preustrojem postrojena je 42. domobranska pješačka divizija koja je tijekom I. svjetskog rata dobila ime "vražja divizija". Novoustrojena 42. domobranska pješačka divizija sastojala se od:

- 83. pješački zdruge (stožer u Zagrebu) sa 25. zagrebačkom (I. bojna Zagreb, II. bojna Varaždin i III. bojna Bjelovar) i 26. karlovačkom domobranskom pješačkom pukovnijom (I. bojna Karlovac, II. bojna Ogulin i III. bojna Otočac),
- 84. pješački zdruge (stožer u Osijeku) sa 27. sisačkom (I. bojna Sisak, II. bojna Petrinja i III. bojna Nova Gradiška) i 28. osiječkom domobranskom pješačkom pukovnijom (I. bojna Vukovar, II. bojna Osijek i III. bojna Zemun),
- 10. husarska pukovnija (Varaždin) te
- 7. i 8. topnički sklop (oba u Zagrebu).¹⁸

¹⁶ Zbornik zakona i naredbi, knjiga VI., br. 72., Zagreb, 1912., 563.

¹⁷ GALIĆ, Lovro: Zaboravljeni rat (neobjavljeni rukopis), 172.

¹⁸ GALIĆ, Lovro: Zaboravljeni rat (neobjavljeni rukopis), 181–197.

3.3. PUČKO-USTAŠKI USTANAK (LANDSTURM)

Tradicionalni pučko-ustaški ustanak činila je loše naoružana masa vojnih obveznika starijih godišta čija je temeljna zadaća bilo osiguranje popune postrojbi na bojištu i to uglavnom pozadinskih službi.

U vojnom smislu navedene pučko-ustaške postrojbe nisu imale veliku vrijednost. Tek 1912. kada je su oba domobranstva izjednačeno sa Carskom i kraljevskom zajedničkom vojskom pučko-ustaške postrojbe trebao su postati tkz. drugolinijska snaga, ali taj proces nije okončan do početka I. svjetskog rata.

Tijekom samom ratu pripadnici pučko-ustaških postrojbi borili su se i na prvoj crti bojišta iako bez modernog oružja, a često i bez odora, samo s trakom na rukavu. Pučko-ustaške postrojbe sačinjavalo je isključivo pješništvo dok postrojbe topništva i konjaništva nisu ustrojavane u sklopu pučko-ustaških postrojbi.¹⁹

4. RASPORED VOJNIH OBVEZNIKA

O raspodjeli novačkog kontigenta u Carsku i kraljevsku zajedničku vojsku, odnosno oba domobranstva, odlučivalo se u novačkim povjernstvima na kotarskoj, odnosno okružnoj (županijskoj) razini.

Za samu raspodjelu novaka koristio se sustav izvlačenja brojeva i to na način da bi imena novaka uz koja bi se izvukli najviši brojevi značilo da će biti poslani na obuku u postrojbe Carske i kraljevske zajedničke vojsku, odnosno u oba domobranstva. U Carskoj i kraljevskoj zajedničkoj vojsci novaci su služili trogodišnji vojnu obvezu po okončanju koje bi narednih sedam godina bili u pričuvi Carske i kraljevske zajedničke vojske, a potom iduće dvije godine u pričuvi domobranstva. Novaci za domobranstvo služili su vojnu obvezu od dvije godine, a potom su deset godina bili vojni pričuvnici domobranstva. Nakon okončanja pričuve vojni obveznici domobranstva prelazili su pod obvezu pučkog ustanka.

Vojni obveznici za koje su izvučeni srednji brojevi, svrstani su u Doknadnu pričuvu, za koju je 1882. godine propisana godišnja dvomjesečna obuka u trajanju od deset godina. Novaci s izvučenim najnižim brojevima upućivani su za popunu pučko-ustaških postrojbi. Polaznici viših i visokih škola, nasljedni veliki zemljoposjednici i umjereno fizički hendikepirani, svrstavani su u Doknadnu pričuvu ili im se odobravalala odgoda služenja vojne obveze najviše do napunjene 24 godine starosti.

Vojnim zakonom je za 1889. godinu odobren godišnji kontigent od 125000 novaka i to: 103000 za Carsku i kraljevsku zajedničku vojsku, 12500 novaka za Landwehr i 10000 novaka za Honved. Navedeni kontigent novaka nije se mijenjao sve do 1912. godine iako se u međuvremenu pučanstvo Austro-Ugarske višestruko povećalo što je dovelo do „stvaranja“ jednog velikog broja vojnih obveznika koji nisu bili obuhvaćeni vojnom obvezom, odnosno nisu bili podvrgnuti nikakvom obliku vojne obuke.²⁰

LITERATURA/REFERENCES

GLAISE von HORSTENAU, Edmund (Ur.) (1930) *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914. – 1918.*, Knjiga I., Österreichischen Kriegsarchiv. Beč. 31–47.

GALIĆ, Lovro: Zaboravljeni rat (neobjavljeni rukopis), 72–101.

POJIĆ, Milan (2000) Ustroj Austro-ugarske vojske na ozemlju Hrvatske 1868–1914. Arhivski vjesnik, 43./2000. 147–169.

TOMAC, Petar (1973): Prvi svjetski rat 1914–1918. Vojno delo. Beograd.

ZELENKA, Milan (1962): Prvi svjetski rat 1914. Vojno delo. Beograd.

¹⁹ GALIĆ, Lovro *Zaboravljeni rat* (neobjavljeni rukopis), 207.

²⁰ GALIĆ, Lovro *Zaboravljeni rat* (neobjavljeni rukopis), 241–253.

RECENZIO

FILIP KATANIĆ (2020): GALICIJA 1914.

DESPOT INFINUTUS D.O.O. ZAGREB

Az első világháború kirobbanásnak századik évfordulóját követően számtalan nagy ívű tanulmány és tanulmánykötet jelent meg hazánkban és a környező államokban is a témát érintő új eredmények bemutatása céljából. Ezek mellett számtalan a korabeli állapotokat bemutató helytörténeti monográfia is segíti az olvasók érdeklődését kielégíteni. Amikor az ember kezébe veszi a 426 oldalas könyvet, szó szerint érzi a tudomány súlyát, a szerző szorgalmát és elkötelezettségét téma iránt. Filip Katanić az ifjú horvát történész nemzedék egyik feltörekvő tagja, aki eredeti szakmáját tekintve jogász. Néhány év jogi „kitérő” után Zágrábban doktorál az első világháború témájában, amely azóta is a szíve csücske.

A kritikus olvasóban hamar felmerül a kérdés, ha szülőhazájához oly közel az Isonzó, Doberdó, a szerbiai harctér és sok más érdekes helyszín, akkor miért pont a távol eső keleti harctér keltette fel az érdeklődését? A válasz hamar megérkezik és megismerkedhetünk a könyv egyik érdemével. Az ok – okozati összefüggések feltárása közepette lexikai minőségű életrajz feldolgozásokra lelünk: elsők között a horvát Oskar Hranilovićéra, aki az osztrák – magyar hírszerzésnek a főnöke volt. Aztán következnek a Nagyháború iránt érdeklődő magyar olvasók számára sokszor ismeretlen horvát generálisok részletes életrajzai: Svetozar Borojević von Bojna, Pavao Puhallo von Brlog, Stephan Ljubičić, Anton Lipošćak, stb.

Ugyan ilyen alaposággal ismerhetjük meg az egyes Horvátországból, Hercegovinából a keleti hadszíntérre érkező alakulatok történetét. A könyv érthetőségét növelik a szerző saját szerkesztésű térképei, amelyek kiváló minősége aprólékos terepi munkát sejtet maga mögött.

A könyv mind a tizenhárom fejezete olvasható, jól érthető, a laikus olvasók számára is. A szerző információ éhségéről tanúskodik az is, hogy felhasznált irodalomban a horvát mellett, több magyar, német és angol nyelvű forrás is szerepel gazdag képanyaggal is megtűzdelve, ezzel is közelebb hozva a korszak katonájának mindennapjait.

Katanić a galíciai harcok bemutatása során tulajdonképpen a horvát hadtörténet eddig számunkra ismeretlen aspektusait tárja az olvasó elé. Úgy írja meg az ottani és akkori eseményeket, hogy közben tulajdonképpen hazája történetét is megismerhetjük. A szöveg horvát nyelven íródott így korlátozottá válik az olvasók száma. A türelmes érdeklődő számára azonban jó hír, hogy hamarosan angol és német nyelven is elérhető lesz ezzel is növelve a potenciális érdeklődő olvasók számát.

A korunk történészeinek egyik fő feladata kell legyen Kelet – Közép - Európában, hogy a nemzetek felett átívelő történelmi események minél részletesebben, dokumentum hűen, ellenség kép kreálása nélkül legyenek feldolgozva. A könyvet átolvasva azt gondolom, hogy Filip Katanić egy jelentős lépést tett a horvát – magyar közös történelem első világháborút érintő eseményeinek, személyeinek korrekt megismertetésében.

Ismerteti: Bali Lóránt